

KUR'ÂN-I KERÎM VE KİTÂB-I MUKADDES'TE DİNÎ ÇOĞULCULUK VE SINIRLARI*

Maurice BORRMANS**
Çeviren Süleyman TURAN***

ÖZET: Her kutsal kitabın temel olarak içindeki, Tanrı'nın ilâhî mesajını tanıyan insanlara hitap etmesi normaldir. Bununla birlikte öteki din mensuplarına nasıl bakmaktadır? diye bir soru gündeme gelebilir. Çalışmamız Tevrat, Kur'ân ve İncil bağlamında ele alınacaktır. İlk bölümde öteki din mensuplarına ne isim verildiği ve bu isimlerin aşağılayıcı bir çağrışım mı yoksa hoş bir bakış açısına mı işaret ettiği üzerinde durulacaktır. Konuyla ilgili gündeme gelebilecek ikinci soru ise *ötekilerin* kurtuluşunun nasıl tasavvur edildiğidir? Çünkü Müslümanlar ve Hıristiyanlar için Ehl-i Kitâbın üyeleri olarak korunan ve Tanrı'nın krallığına memnuniyetle kabul edilen diğer dine mensup samimi inananlar için bir takım ümitlerin olduğu görülecektir. Bu yüzden onlara yönelik farklı kanaatleri açıklamak uygun olacaktır.

Problem, herhangi bir kimsenin, kendi kimliğini tam olarak muhafaza ederken ötekileri nasıl önemseyeceğini bir başka deyişle dinî çoğulculuk ve evrensel bir birlik görünümünün nasıl sağlanacağını sormasıyla daha zor bir hâl alacaktır. İslâm ve Hıristiyanlığın her biri bu soruya hem teorik hem pratik açıdan kendine has cevaplara sahiptir. Aynı zamanda Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'ân aynı modeli öneriyormuş gibi gözükecektir. Tanrı'nın realite karşısında insana seçme özgürlüğü vermesi onun insana yönelik sonsuz sabrındandır. Yahudiler, Müslümanlar ve Hıristiyanlar bu yüzden sabırlı olmalı ve bütün faziletlerde özellikle de sabırda bir yarıştaymış gibi çalışmalıdırlar.

"Kur'ân ve Kitâb-ı Mukaddes'te Dinî Çoğulculuk" ve "Dinî Çoğulculuğun Sınırları", iki konu olup, biz bu ikisini bir arada işleyeceğiz. Dinî çoğulculuk olarak ele aldığımız Müslüman-Hıristiyan müzakere toplantısının bu VI.'sının programına bakıldığında bu meselenin hem tarih boyunca hem de modern dönemin yapısı altında gerçekleştirilmeye çalışılan bir problem olduğu görülür.

Başlangıçta, bunun tipik bir modern problem olduğuna işaret etmemiz gerekir. Onun, Dinî Pluralizm olarak ifade edilmesi yenidir ve şunu varsaymaktadır; kendi yasaları, kurumları ve kanunları olan birlikçi bir devletin çatısı altında toplumun yararına bir araya gelen dinî grupların çoğulcu yapısı pozitif bir gerçekliktir. Bununla birlikte biz burada hangi tür dinî çoğulculukla ilgilieniyoruz? Bugünün dünyası tarafından bilinen büyük tarihî dinler arasında kolayca fark edileni

* Bu metin Ürdün İslâm Medeniyeti Araştırma Teşkilâtı el-Albait ve Cenova-Chambes'deki Ekümenik Patrikliğin Ortodoks Merkez Teşkilâtı'nın sponsorluğunu yaptığı ve Atatürk Kültür Merkezi'nin işbirliğiyle 10-14 Eylül 1989 tarihleri arasında İstanbul'da yapılan 6. İslâm-Hıristiyan müzakeresinde sunulan bir konferans metnidir.

Bu makale *IslamoChristiana* dergisinin 1991 Roma, XVII, ss. 1-14'de yer almaktadır.

** 1925 Yılında Fransa, Lille'de doğan Maurice Borrmans, rahip ve Roma Urbaniana Üniversitesi'nin yanı sıra P.I.S.A.I (Pontificio Istituto di Studi Arabi e d'Islamistica)'de profesördür. 1971'de Paris Sorbon Üniversitesi'nde "Dr." unvanını elde eden Borrmans, *IslamoChristiana* dergisinin direktörlüğünü yapmaktadır. Aynı zamanda Papalık Dinler Arası Diyalog Konsili'nde danışman olarak çalışmaktadır. 1981'den beri birçok dilde basılan *Hıristiyanlar ile Müslümanlar Arasındaki Diyalogun Ana Hatları*" adlı eserin yazarıdır. Birçok İslâm-Hıristiyan toplantı ve müzakeresinde yer almıştır.

*** Karadeniz Teknik Üniversitesi Rize İlahiyat Fakültesi. suleyman_turan@hotmail.com

veya bu dinlerin her birinin konteksi içinde ortaya çıkan, teolojik, kanonik ve ruhsal okullara sahip, dinî tecrübenin çeşitli dilsel ve kültürel ifadeleriyle çok sık bağlantılandırılan hangisidir?

Oldukça açık olarak görülecektir ki burada İslâm, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi monoteist, Hinduizm ve Budizm gibi monoteist olmayan büyük tarihî dinlerin çoğulculuğunu ele alıyoruz. Fakat bir kimsenin monoteist dinler ve onların kutsal kitapları hakkında soru sormaya hakkı var mıdır? Bu dinler gerçekte insanlığa dinî bir mesaj taşımaya amaçlarlar. Her şeyden önemlisi Kur'ân ve Kitâb-ı Mukaddes (Eski ve Yeni Ahit), Tanrı, insanlık ve evrenin tarihi ile ilgili temel meselelerde inananlar tarafından sorgulanamaz mı? Kutsal kitaplar ne bir kanun kitabı ne de bir idarî kanunlar kitabı değildir, aksine çağdaş din adamının derin araştırmalarına verilen peygamberî cevaplardır. II. Vatikan Konsili'nin (1962-1965) bir dokümanında bu durum şöyle ifade edilmektedir: "*İnsanlar farklı dinlere, insan varlığının çözümlenmemiş güç sorularına bir cevap aramak üzere bakmalıdır. İnsanların kalplerinde büyük yer teşkil eden problemler geçmişte olduğu gibi bugün de aynıdır. İnsan nedir? Hayatın anlamı ve amacı nedir? Doğru davranış nedir, günah nedir? İzdırıp nereden kaynaklanır ve hangi amaca hizmet eder? Gerçek mutluluğa nasıl ulaşılabilir? Yaşamın sonunda ne olur? Mahşer (Yargı) Günü nasıldır? Ölümden sonraki karşılık nedir? Ve sonuç olarak, insan açıklamasının ötesinde olan, bütün varlığımızı kucaklayan, esasımızı kendisinden aldığıımız ve ona döneceğimiz nihâî gizem nedir?*" (Nostra Aetate, 1)

Peygamberlerin mesajı, bütün bu sorulara bir cevap olarak, tüm insanlığa sunulmuştur. Kur'ân, Müslümanlara ve sonradan Müslüman olanlara İslâm itikadını oluşturacak ve İslâm'ın inanç ile pratiklerini belirleyecek cevaplar bütünü sunmaktadır. Kitâb-ı Mukaddes'te, Eski Ahit kitapları ve özellikle ilk 5 kitap (Tevrat) Yahudilere, inançlarının özü ile inanç kuralları ve davranışlarının detaylarını sağlamıştır. Yeni Ahit kitaplarına ve daha özel olarak Hıristiyanların Kitâb-ı Mukaddes'in temel bölümü olarak gördükleri 4 İncil'e gelince Hıristiyanlar, İsa Mesih'in hayatı, öğretisi, ölümü ve göğe yükselişini temel alarak bu kitaplardan inanç esaslarını ve ahlâk prensiplerini çıkarmışlardır. Her kutsal kitabın sadece, Tanrı'nın kendilerine hitap ettiği ilâhî mesajın içinde olanı istekli bir şekilde kabul edildiğinin sebebi budur. Ötekiler, dindara sunulan Uniteryan mesaja göre göz önünde bulundurulurlar.

Bu her kutsal kitabın ve burada tasarlanan dinî çoğulculuğun sınırlarını çelişkili olarak oluşturan her şeye sunulacak evrensel mesajın değişmez yapısıdır. Burada konuştuğumuz sınırlar nelerdir? Kültürel mi, Teolojik mi? Ve yine bu sınırlar geçici mi, nihâî midir? gibi sorular problemimizin daha iyi bir tanımını yapabilmek için hiç de önemsiz olmayan sorulardır. Ciddi bir düşünüp taşınmadan sonra, düşüncemizi en iyi şekilde iki seviyede aksettirmeyi düşündük: Kutsal kitaplar ötekilere (öteki din mensuplarına) nasıl bakmaktadır? Öteki din mensuplarına kutsal kitaplarda ne isim verilir? Onların kurtuluşları hangi sınırlar içinde düşünülmektedir? Onların inanç ve uygulamalarına karşılık önerilen hüküm ve tutumlar nelerdir? Bu, çalışmamızın birinci kısmı olacaktır. İkinci kısım da dinî çoğulculuğun sınırlarını belirlemek, isteklerini doğrulamak ve her dinin kendine özgünlüğüne göre dinî çoğulculuğun bakış açılarını genişletmek için muhtevayı yeniden ele alacağız.

ÖTEKİLER (ÖTEKİ DİN MENSUPLARI) NASIL ELE ALINMAKTADIR?

Eski Ahit, Kur'ân-ı Kerîm ve Yeni Ahit'in "Ötekilere" yani kendilerine sunulan mesaja doğrudan ve hemen sarılmayanlara nasıl baktığını mütevâzi bir şekilde açıklamaya başlamadan önce biz, ilk olarak kutsal kitapları politik, kültürel ve dinî açıdan ortaya çıktıkları ve bütün gerçekliğe müdahale ettikleri tarihsel konteksleri içindeki yerlerine oturtmak zorundayız.

Septuagint'in¹ Yahudilerce apokrif sayılan kitaplarına (deuterocanonical) ilâve edilen İbrânî kutsal kitabının 24 kitabı (Yasa'nın 5 kitabı veya Torah, ilk ve son peygamberlerin 8. kitabı, 11 kitap veya Eski Ahit'te Tevrat'ın ve peygamberlere ait kitapları dışında kalan kitaplar) öğretiler, emirler, hikâyeler, tarih kayıtları, ilâhiler ve dualar bütünü sunmaktadır.

¹ Eski Ahit'in Grekçe çevirilerinden en önemli olanına verilen isim. Yahudiler, kutsal kitaplarını Mısır kralı ve İskenderiye'deki kütüphanenin kurucusu Ptolemy Philadelphus (M. Ö. 309-246)'un önerisi üzerine İsa'dan III y.y. önce Grekçe'ye çevirmişlerdir. Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara 1998, 338; Foakes-Jackson, F. J. , *The Life of Saint Paul*, New York 1926, 33.

Bu yazılar bir çok yazara ilham edilen ve Yahudi halkına yüzyıllar boyunca sunulan metinlerdir. İstikrarsız bir kabile federasyonunu sürdüren ve çok geçmeden iki devlete ayrılacak bir krallık sistemi olan bu insanlar Mezopotamya'da bir sürgüne maruz kalmışlardır.² Buldukları bir fırsat üzerine Filistin'e döndükten sonra, sonuçta burada az yada çok nispeten bağımsız özerk bir sistem kurmuşlardır. Kitâb-ı Mukaddes'in Eski Ahit bölümü bu birbiri ardına devam eden olaylara atıfla, buradaki konumuzla ilgili olarak yorumlanmalıdır. Çünkü bu metinlerin bazısı varlığın nizamını veya Tanrı'nın seçilmiş halkının bekasını amaçlamaktadır. Bu noktada özellikle mesaj, ırk ve toprak çok yakından ve dışlayıcı bir şekilde bağlantılıdır, bu nedenle Tanrı'ya hasredilmiş ve diğerlerinden (mesaj, toprak ve ırklardan) ayrılmıştır.

Kur'an ele alındığında onun 23 yıllık (610–632) bir periyotta, Bazısı Mekke'de diğerleri Medine'de olan 114 surenin esbâb-ı nüzûle göre azar azar nakledilişini anlamak oldukça kolaydır. Esbâb-ı nüzûl, ayetlerin ilk İslâm toplumunun sosyal ve politik organizasyonu ile az yada çok olan ilişkilerini sunmaktadır. Bu son husus kendisini kabileleşme dayanışmasının ve zamanın şehir hayatının özelliklerinin ötesine gidiyor olarak göstermiştir. Mekke toplumunun düzeni yerine bazı prensiplerini Kur'an'da bulduğumuz Medine anayasası geçmiştir. Bu yüzden Müslümanların kutsal kitabında konumuzla alakalı bazı unsurları bulmamız oldukça normaldir.

İsa Mesih'in öğretisi ve, Yeni Ahit'te (4 İncil, Resullerin İşleri, Mektuplar özellikle de Pavlus'un Mektupları ve Yuhanna'nın Vahyi) gelişimini okuduğumuz (inanç ve merhamet toplumu) kilisenin, doğuşunu göz önüne alınca Filistin'in o dönemde çok sert politik durumlardan geçtiğini hatırlamak iyi olacaktır. Galilee, Iturea, Trochonitis ve Abilene dolaylı olarak Roma idaresinin himayesi ve mandası altındayken bir Roma valisi Kudüs'te bulunmaktaydı. M.S. 70'de Titus ve M.S. 134'de Hadrian³ tarafından Kudüs'ün tekrar ele geçirilmesiyle neticelenen Yahudi isyanlar silsilesi iyi bilinmektedir. Bu isyanlar sonunda çok sayıda Yahudi, imparatorluğun her yerine dağılmaya zorlanmış ve bunun neticesinde Filistin'de Roma hakimiyeti iyice belirginleşmişti.

Bu konteks içerisinde İsa Mesih'in evrensel mesajı Yahudilere ve daha sonrada Gentile (Yahudi olmayanlar)'ye sunuldu. Bu mesaj, bütün politik mücadelelerin ötesinde bir yere (konuma) yerleştirilmiştir ve bütün vicdanlara hitap etmektedir. İlk Hıristiyan toplumlarının Yahudi isyanlarına katılmayı reddetmesi ve bütün Ortadoğu boyunca dağılmaya zorlanmasının bu yüzden olduğu açıktır.

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız hususlar bir kimsenin yukarıda zikredilen kutsal kitapların izâfî önemlerini daha iyi değerlendirebilmesi için yapılmak zorundaydı.

² M. Ö. 932 veya bir başka görüşe göre 928'de Hz. Süleyman'ın vefatından sonra devlet ikiye bölünmüş, İsrail Krallığı'na 721 yılında Asurlular son vermiş, Yahuda Krallığı ise Bâbil kralı II. Nabukadnetzar tarafından 586'da yıkılmış ve mabet tahrip edilmiştir. 539'da Pers kralı III. Cyrus, Bâbil Devleti'ni ortadan kaldırarak Yahudilerin tekrar Filistin'e dönmelerine izin verir. Bkz. Lavinia and Dan Cohn-Sherbok, *Judaism: A Short History*, Oxford 1999, 25-30; Suat Yıldırım, *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, Ankara 1988, 85.

³ M. S. 135'te Şimeon Bar Kohba'nın ayaklanmasını bastırıp, Yerusalemlerin harabelerini ortadan kaldıran Roma imparatoru. Bkz. Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul 2001, I, 195.

Kutsal kitaplar (belirli sosyo-politik problemlere açık veya müphem ayetlerle bile olsa) ayetler aracılığıyla kural koymak durumunda olduklarında geçici veya sınırlı bir yardımcı rol oynuyor olarak gözükebilirler halbuki temelde dinî mesajın kendisi evrensel olmaya ve bu yüzden zamanın ve mekânın sürekli değişen özelliklerini aşmaya meyillidir.

Tarihî ve kültürel konteks bu yüzden, sadece bir çerçeve ve kendisine tâbi olmak ve kendisini ifade etmek için, fakat ona mahkûm olmadan, mesajın teolojik karakterine izin veren bir çağrıdır.

1- Ötekiler Nasıl İsimlendirilir?

Burada geniş bir tefsir çalışması yapmaya niyet etmeksizin ama sunulan 3 mesajın kendilerine has konteksleri hakkında söylenenleri de hesaba katarak aşağıdaki düşünceleri ifade edebiliriz:

Eski Ahit kitaplarında Yahudiler (İsrail oğulları) için ötekiler ilk önce Edomiler, Ammoniler, Moablılar ve sırasıyla Mısırlılar, Kenanlılar, Filistinliler daha sonra Asurlular, Keldânîler, Persler, Medler, Grekler ve Romalılarıdır. Bu kabileler arasında 12 İsrail kabilesi, bir olan ebedî ve ezeli Tanrı'nın seçilmiş halkını oluşturuyordu. Bu halk eşi olmayan "gam" (I. Tarihler 17:21) bir halktı. Diğer milletler küçük bir nüansla "goim" diye isimlendiriliyorlardı.

Yabancı milletlere karşı Yahudi halkının tutumu dinî bir milliyetçilikten (Yahwe'nin kıskanç bir Tanrı olarak düşünüldüğü esas periyottan), peygamberî evrenselliğe (milletler arasında İsrail'in hizmet misyonu ve şahitliği hususunda peygamberlerin ısrar ettiği sürgün dönemi) ve daha sonra tekrar katı bir Yahudi milliyetçiliğine geri dönen, tarihin değişik dönemlerine göre farklılaşacaktır. Titiz inanç döneminde Yahudiler sünnet edilirdi, diğerleri ise sünnetsizdi. Fark son derece barizdi.

Kur'an'la birlikte sınıf isimleri benzer bir tarzda kendilerini haklı çıkaracak bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Mesaj saf bir Arapça'yla herkese "Ey insanlar" diye hitap etmektedir. Fakat onu kabul edenler Müslümanlardır ve çoğu kez inananlar olarak çağırılırlar. Bunlar Allah'ın fırkasıdır. Ötekiler ise kendilerini küfür ve şirkle suçlanmış olarak görürler. Onlar, inanmayanlar (küffâr) ve puta tapanlardır (müşrikûn). Vahye karşı çıktıkları anda Allah'ın düşmanları olan fakat genellikle, Ehl-i Kitâb ortak ismi altında gruplandırılan ve Benî İsrâîl ve Nasârâ olarak isimlendirilen Yahudiler ve Hıristiyanlar ayrı bir yere sahiptir.

İsa Mesih tarafından sunulan ve Yeni Ahit tarafından katileştirilen evrensel mesaj, -etnik yapısı, kültürel, politik ve dinî durumu fark etmeksizin- iyi niyet sahibi tüm insanlara hitap etmektedir. O, Tanrı'nın krallığının yakın olduğunu ve insanlar arasında ayırım olmadığını bununla birlikte düşük konumda olan ve alçak gönüllü olanların ayrıcalıklı bir konuma sahip olacağını ifade etmektedir.

Ötekiler çoğunlukla "Komşu" (Grekçe "plesion") terimiyle isimlendirilirler. Tanrı herkesin babası "O, güneşini hem kötülerin hem de iyilerin üzerine doğurur" (Matta 5:45) olarak ilân edildiği için kardeşliğin herkes için beyan edilmesi anlaşılabilir. Gerçekte İsa Mesih'in kendisi için tüm insanlar ona yakındır. "İsa'nın çevresinde oturan kalabalıktan bazıları "Bak!" dediler; "Annenle, kardeşlerin dışarıda seni istiyorlar." İsa şöyle dedi: "İşte annem, işte kardeşlerim! Tanrı'nın isteğini kim yerine getirirse kardeşim, kız kardeşim ve annem odur." (Markos 3:32-35)

Böylece biz Hıristiyanlığın, Pavlus'un Galatyalılara mektubundaki "Artık ne Yahudi ne Grek, ne köle ne özgür, ne erkek ne dişi ayrımı vardır. Hepiniz Mesih İsa'da birsiniz" (Galatyalılar 3:28-29) ifadelerinde beyan edildiği üzere eskiden Yahudiler ve Gentileler, Grekler ve Barbarlar arasındaki, ve Roma vatandaşlarıyla Roma vatandaşı olmayanlar arasında yapılan ayrımın ötesine geçtiğini anlıyoruz.

İnsanlar arasında ayrım olmadığı halde bazen İsa Mesih bazı kişileri riyakârlıklı suçluyor ve onlara bu yüzden sitem ediyorsa (dinî riyakârlık Kur'an tarafından da güçlü bir şekilde kınanmaktadır⁴) bu, onların şaşkıncı din ve gösterişçi inançlarından dönmeyi reddetmelerinden dolayıdır. Ancak Yeni Ahit'teki temel emir "Düşmanlarınızı sevin, size zulmedenler için dua edin, bu şekilde göklerdeki Baba'nın oğulları olacaksınız" (Matia 5:44-45). Tanrı'nın sevgisi ve komşunun sevgisi kalıbı üslup olarak sadece bir tek emirdir.

2. ÖTEKİLERİN KURTULUŞU NASIL TASAVVUR EDİLMEKTEDİR?

Şayet kutsal kitapların mesajları, onu kabul edenlere ve uygulamaya koyanlara kurtuluş ve başarı vaat ettiyse, Yahudilik, İslâm ve Hıristiyanlık adına mahiyetlerini bildiğimize göre bununla birlikte biz şunu sorabiliriz: Ötekiler için bireysel veya toplu nasıl bir kurtuluş veya başarı tasavvur ve garanti edilmektedir?

Şayet Yahudiler için kurtuluşa her zaman, bir tanrıya inanmakla ve Yasa'yı (Torah) yerine getirmekle ulaşabiliyorsa, bazen bir Ferisi'ye benzer bir risk içerisine girerek bir kimsenin Kitâb-ı Mukaddes'in Yahudi olmayanlar için yer bıraktığını kabul etmesi gerekir. Yunus kitabı, bir Asur şehri olan Ninovalı putperestlerin peygamberlerin uyarısını kabul ettiğini, ahlâksızlıktan pişman olduklarını, (pişmanlık ve yas alâmeti olarak) çula sarılıp kül içinde olduklarını ve böylece Tanrı'nın evrensel krallığını tanıyarak ilâhî rahmeti elde ettiklerini ifade etmektedir.⁵ Eyüp kitabı da bize aynı zamanda azizlerin Yahudi olmayan milletlerin hâkim ve âdil olanları arasında bulunabileceğini bildirir. O, onlara övgüler yağdırır ve bir kimseyi kendilerini taklit etmeye çağırır.

Eski Ahit için Perslerin Kralı Cyrus gibi, insanların kralları ilâhî inayetin vasıtalarıdır. Mezmurlar, Tanrı'nın yüceliğine yönelik şarkılar söylesinler diye dinlerini açıkça zikretmeksizin, milletlere bir örnek olmak üzere birçok şey içerir.

"Halklar sana şükretsin, Ey Tanrı
Bütün halklar sana şükretsin!
Uluslar sevinsin, sevinçten çılgık atsin
Çünkü sen halkları adaletle yargıyorsun
Yeryüzündeki uluslara yol gösterirsin."
(Mezmurlar 67:1-5)

Burada ele almak ve düşünmek zorunda olduğumuz, İşaya Peygamberin kitabının ikinci bölümünün tamamıdır. "Rabbin eli kurtaramayacak kadar kısa, kulağı duyamayacak kadar sağır değildir." (İşaya 59:1) "Çünkü bütün bunları ellerim yaptı,

⁴ Bakara 2/264; Nisâ 4/38; Enfâl 8/47; Mâün 107/4-7.

⁵ Yunus 3:1-5.

hepsi böylece var oldu, diyor Rab. Ancak ben alçakgönüllüye ruhu ezik olana, sözüm-den titreyen kişiye değer veririm.” (Yeşaya 66:2)

Kur’ân’ın mesajının vaat ettiği kurtuluşa gelince, samimi inananlara cennet ödülü, Allah’a ve onun peygamberlerine asi olanlara ateş cezası (cehennem) vardır. Kur’ân aynı hususu ifade eden iki ayet sunmaktadır. Kur’ân’ın “Allah katında hak din İslâm’dır” (Âl-i İmrân 3/19) ve “Kim İslâm’dan başka bir din ararsa, bilsin ki kendisinden böyle bir din asla kabul edilmeyecektir.” (Âl-i İmrân 3/85) ifadelerinden dolayı bir kısım âlim bu ayetlerin ilgâ edildiğini söylese de çoğu âlim onları hâlâ geçerli kabul eder. Yine Kur’ân’da şöyle buyrulur. “Şüphesiz imam edenler; yani Yahudilerden, Hıristiyanlardan ve Sâbiîlerden Allah’a ve Ahiret gününe hakıyla inanıp, salih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur. Onlar üzüntü de çekmeyeceklerdir.” (el-Bakara 2/62, Mâide 5/69’da da aynı husus dile getirilmiştir).

Eski ve yeni birçok Müslüman müfessir bu iki ayetten Müslüman olmayanlar için özellikle de inançlarında samimi olan ve iyi işler yapan Yahudi, Hıristiyan ve Sâbiîler için mümkün olan bir kurtuluş için önceden bir tasdik anlamı çıkarmışlardır. Bu husus bu dinlere mensup olanlara kişisel, ailevî ve toplumsal hayatlarında saygı gösterilmesi gerektiğini öngörmektedir. Böylece zimmînin statüsünün korunması, dinî çoğulculuk için tarihsel bir başlangıçtır.

Tanrı’nın krallığının⁶ gelişini vaaz etme işlemi İsa Mesih’le birlikte tüm sınırları aşmaktadır. Bu, krallığın yönetmeliğini oluşturan Hz. İsa’nın Matta İncili’nde geçen sözlerinin (Matta 5:3-12) programıdır ve herkesin Tanrı’nın krallığına girişi garanti edilmiştir.

İkrar eden din bilginine söylediği sözler gibi İsa bunu defalarca söylemiştir. “Tanrı’yı bütün yüreğinle sevmek, bütün anlayışla ve gücüyle sevmek, komşusunu da kendi gibi sevmek, bütün yakmaklık sunulardan ve kurbanlardan daha önemlidir.” (Markos 12:33). İsa, islah ettiği, kurtardığı veya rahata erdirdiği herkese aralıksız olarak şunu tekrarlar: “Esenlikle git, imanının seni kurtardı” (Luka 2:29; 7:50; Markos 5:34). Romalı yüzbaşı isteğinin kabul edildiğini ve kölesinin iyileştirildiğini görür (Luka 7:1-10). Sur ve Sayda bölgesinde Kenanlı kadın kendisini işittirdi ve kızı cininden kurtarıldı (Matta 15:21-28). İyi Samiriyeli’ye Eriha yolu üzerinde yara bere içinde terk edilmiş adamın komşusu doğru olarak haber verildi (Luka 10:29-37). Herkesin bildiği Yakup’un kuyusu yanında Samiriyeli bir kadınla karşılaşınca İsa ona şöyle söyler: “Bana inan, öyle bir saat geliyor ki, Baba’ya ne bu dağda ne de Yerusâlim’de tapınacaksınız... Ama içtenlikle tapınanların Baba’ya ruhta ve gerçekte tapınacakları saat geliyor.” (Yuhanna 4:21-23).

Kilisenin inanmayanları İsa Mesih’in evrensel arabuluculuğundan faydalananlar olarak göz önünde tutarak daima açıkladığı, iyi inançta olan inanmayanların kurtulu-

⁶ Tanrı’nın Krallığı, Yahudi ve Hıristiyan düşüncesinde daha ziyade eskatolojik anlamda kullanılmıştır. Yahudi geleneğine göre Tanrı, ilâhî âlemdaki ebedî kraldır. Rabbin gününde onun krallığı yeryüzünde de tam anlamıyla geçerli olacak ve buna karşı çıkanlar cezalandırılacaktır. Hıristiyanlıkta ise insanlığın kurtuluşu için yeryüzüne gelen Mesih semaya yükselip orada krallığını başlatmıştır. İnsanlığın kurtuluşunu tamamlayacağı ikinci gelişinde ise bu krallığını yeryüzüne yayacak ve kötülüğe ve inançsızlığa son verecektir. Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara 1999, 359.

şunun imkânına dair, yeniden ele alınan ve elçiler tarafından geliştirilen öğretiye bağlı kalınmalıdır.

“Tanrı herkesin kurtulmasını istediği” (I. Timoteus 2:4) için bütün Hıristiyanlar kadar o (Samiriyeli) kadın için de böyle bir durumun söz konusu olduğu açıktır.

3. ÖTEKİLERE YÖNELİK NE TÜR TUTUMLAR TAKINILMIŞTIR?

Tarih boyunca şartların değiştiği gerçeğini göz önüne alırsak böyle bir soruya verilecek cevaplar çok yönlüdür. Yahudi, Müslüman ve Hıristiyanlara sunulan mesajlara ilk bakışta bu mesajların birine veya ötekine yönelik belirli temel eğilimler gösterdiği gözükmektedir.

Eski Ahit, daima tekrar eden sadakatsizlikleri yüzünden, bir tek Tanrı'ya şahitler olarak kendilerine has görevlerini onlara hatırlatmak için çeşitli peygamberler göndermesi için Yahwe'nin rahmetini dileyen Yahudi halkının ayrı yaşaması ve kutsanması fikrinde ısrar eder. Kitâb-ı Mukaddes'in bu ilk kısmının (Eski Ahit) tarihi kitapları farklı insanlar arasında mevcut en kötü durum olan savaşlar ve lânetler hakkında bize çok şey anlatır. İrksal ve kültürel kimlik, yapılmadığı takdirde cezası çöküş ve ölüm olan karışık evlilikleri ve her türlü dinî senkretizmi reddetmek suretiyle muhafaza edilmiştir. Bütün bu titizlik dinî yemek emirlerinde, arınma ritüellerinde ve ayrı ayinlerde bile kendini gösterir.

Bâbil sonrası dönem peygamberlerin evrenselleşen bakış açılarına rağmen Yahudi halkı daima, bütün alanlardaki sosyolojik farklar vasıtasıyla kimliklerini ispat etmeye çalışmışlar ve kendilerine ait özelliklerini muhafaza etmek için seve seve silâhlı mücadeleye başvurmuşlardır. Makabilerin isyanı ve Helenistik Filistin sömürge dönemi sonrasında Hasmonian Hanedanlığı'nın ortaya çıkışı bu yüzdendi.

Şu bile söylenebilir ki; birçok defalar tahrip edilen ve yeniden inşa edilen ve bir sembol olan Kudüs mabedi birbirini izleyen ve hiyerarşik ayırım niyeti olan bir mimarî anlayışla yapıldı. Putperest ve Gentilelerin alanın ötesine, kadınların bulunduğu alana veya rahiplerin bulunduğu alana sadece Yahudiler giriyordu. “Kutsalların Kutsalı” odasına sadece baş rahipler girebiliyordu.

Kur'an'ı yakînen okursak görünüşte çok farklı tutumlar sunan ayetler buluruz. Bazen barış içinde yaşamaya yönelik bir ilânda bulunur:“(Resulüm!) De ki: Ey Kâfirler! Ben sizin tapmakta olduklarınıza tapmam, siz de benim taptığıma tapmıyorsunuz. Ben de sizin tapıklarınıza asla tapacak değilim. Evet, siz de benim taptığıma tapıyor değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim de banadır.” (Kâfirûn, 106/1-6)

Fakat diğer zamanlar savaş emredilir ve inanmayanlara karşı savaşmayı emreden birçok ayet vardır: “Size karşı savaş açanlara siz de Allah yolunda savaş açın... onları yakaladığınız yerde öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne adam öldürmekten daha kötüdür.” (Bakara 2/190-191). Kuşkusuz buradaki “verdikleri sözü bozan ve peygamberi yurdundan çıkarmaya kalkışan” (Tevbe 9/13) İslâm düşmanları için geçerli bir durumdur.

Bunların yanında Ehl-i Kitâb'la ilgilenen, onlara karşı benzer veya neredeyse aynı tutumu ifade edecek başka ayetler de vardır: “Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve Ahiret gününe inanmayan, Allah ve Resulünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendine din edinmeyen kimselerle, küçümlenerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.” (Tevbe 9/29).

“Onlar içinde iman edenlere saygı bakımından en yakın olarak da “Biz Hıristiyanlar” diyenleri bulacaksınız. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar” (Mâide 5/82) ayetinde ifade edildiği üzere onlara karşı farklı bir tutuma işaret eden ayetlerin olduğunu da biliyoruz.

(Ötekilere yönelik) tutumları karşılaştırsak İslâm ümmetini tek ve ayrıcalıklı bir konumda tutmak için daimî bir istek vardır. Şimdiye kadar Mekke ve Medîne’ye girmenin Müslüman olmayanlara yasaklandığını söylemek de çok sembolik ve manalı değildir. Kimlik yine ayırım vasıtasıyla ifade edilmiştir.

Hıristiyanların, İsa Mesih’in tavırlarını ve öğretisini inceden inceye düşündükleri Yeni Ahit’i göz önüne aldığımızda kuşkusuz yukarıda zikredilenler açısından bakış açısı tamamıyla farklıdır. “Söz insan olup aramızda yaşadı.” (Yuhanna 1:14) diyerek havari Yuhanna’nın Tanrı’nın sözü olarak tanımladığı İsa’nın misyonu, İsa Mesih’i Rab ve kurtarıcı olarak tanımak suretiyle Tanrı’yla aynı hayatı paylaşmaya girmek için herkesi göklerin krallığına davet etmiştir. Yahudilerin kışkırtması sonucunda onu kırbaçlayarak ve çarpiha gerilerek cezalandıran Roma valisi Pontius Plate’ye “Benim krallığım bu dünyadan değildir” (Yuhanna 18:36) diyerek hatırlatmasının sebebi budur.

Kendisini kabul etmeyi reddeden bir şehrin (Samiriye) üzerine göksel (ilâhî) ateşin gelmesi için çağırılmayı reddettiği gibi (Luka 9:51-56) İsa tutuklandığı zamanda bile “Kılıcını yerine koy, kılıç çekenlerin hepsi kılıçla ölecek” (Matta 26:52) diyerek kılıca (silâhli mücadeleye) başvurmayı reddetmiştir.

Yasanın ikmal edilmesi ve bütün adaletin gerçekleştirilmesi onun niyetiydi. Bu ancak insanların kalplerini aklayarak ve vicdanlarını tanrının bir merhametli hükmüne teslim etmeleri suretiyle olur. Tanrı’nın krallığına girmek etnik veya dinî konumu dikkate alınmaksızın her şahsa zorlamadan özgürce teklif edilir ve herkes sahipsiz bir hidayet aracılığıyla krallığa girmeye çağrılır.

İsa Mesih Grekler, Romalılar, Samiriyeliler ve Yahudiler, fakir, zengin, âdil günahkâr, Ferisiler ve vergi memurları yani herkese karşı misafirperverdir. O, Baba’nın ona verdiklerinden hiçbirini yitirmemek için en yakın komşularına ve herkese karşı merhametli olmuştur (Yuhanna 17:12). “O, herkese bana gelin ve benden öğrenin çünkü ben yumuşak huylu alçak gönüllü biriyim.” diye hitap etmiştir (Matta 11:29).

Onun bakış açısına göre esas mesele Tanrı sevgisi ve komşu sevgisini barındıran doğru bir hayattır. Zira dini göz önünde bulundurulmaksızın her şahıs son günde bu hususta yargılanacaktır. “Çünkü acıkmıştım, bana yiyecek verdiniz; susamıştım bana içecek verdiniz; yabancıydım, beni içeri aldınız; çıplaktım beni giydirdiniz; hastaydım benimle ilgilendiniz, zindandaydım yanıma geldiniz... size doğrusunu söyleyeyim bu en basit kardeşlerimden biri için yaptığınızı benim için yaptınız” (Matta 25:35-40).

Onların efendisi (Rabbi) ve modeli olarak tüm Hıristiyanlardan herkese karşı misafirperver olmasını isteyen İsa Mesih’in mesajı böyledir. Ötekilere tam saygı duyarak, sakramentler ve özellikle evharistiya sadece vaftiz edilmiş inananlar tarafından paylaşılabilir sembol seviyesinde, burada hiçbir şey krallığa girmek ve krallığın sırlarını keşfetmek isteyenler için herhangi bir kiliseye girişin tamamıyla serbest olmasından daha önemli değildir. Kimlik, kutsal komünyonun sunulduğu sırasında hep birlikte yaşanmakta olan Tanrı krallığının değerlerinde teyit edilir.

II. BİR KİMSE KENDİ KİMLİĞİNİ KORUYARAK ÖTEKİLERE NASIL SAYGI GÖSTEREBİLİR?

Hem Yahudi, hem Müslüman hem de Hıristiyanlara sorulan soru böyledir. Onların kutsal kitaplarının metinleri onları ötekilerin hepsine saygılı olmaya davet etmekte ve ötekilerin sahip olduğu mesaja tam bir imanı istemektedir. Bu anlaşılması zor bir durumdur. Çünkü bu aşırı saygı (sadakət), burada ele alınan dinî çoğulculuk için gerekli sınırlar oluşturuyor gibi gözükmektedir. Problem Müslümanlar için Hıristiyanlar için olduğundan daha önemlidir. Çünkü Müslümanların mesajı evrensel bir daveti amaçlar ve bu yüzden de çok az sayıda insanı dışlar.

Bir kimse, Kur'an ve Yeni Ahit'te, iki dinde sunulan ve az yada çok realite (dinî çoğulculuk) ve proje (birlikçi evrensellik) arasındaki bazı uzlaşma noktalarının temeli olabilen (başka metinler) keşfedebilir mi? Burada bu soruya açıklamak için mütevazı bir teşebbüste bulunmak istiyoruz.

1. İSLÂM VE DİNİ ÇOĞULCULUK

Kur'an'ın öğretisi hakkında iyi bilgilendirilen bütün Müslümanlar İslâm hâlâ Arabistan'da azınlıktayken ilk Müslüman toplumu için probleme ilk cevapları sağlayan ayetler bulabilir. Bir yandan Ehli-Kitâb kendi özgünlüğü içerisinde tanınıyordu ve onların varlığı bir emr-i vaki olarak gözükmekteydi. Daha evvel zikredilen bir ayet zimmilerin statüsünün daha sonradan ele alınışı için bir haklılık göstergesi olarak hizmet etmiştir. Diğer ayetler ise geçici olarak şeriata ve sosyo-hukukî ilişkilere ait kaynakları organize etmektedir.

"İncil'e inananlar, Allah'ın onda indirdiği hükümler ile hükmetsinler... Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet, sana gelen gerçeği bırakıp da onların arzularına uyma!" (Mâide 5/47-48). Öte yandan Kur'an heybetli bir şekilde, Müslüman olmayan dinî toplumların kendilerini tanınıyor ve varlıklarına da saygı duyuluyor olarak gördüklerini varsayarak "Dinde zorlama olmadığını" (Bakara 2/256) ifade eder.

İslâm'a çağrı, onların özgürlüğüne saygı duymakla birlikte yapılmalıdır: "(Resulüm!) Sen Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et! Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir." (Nahl 16/125).

Bütün bunlar, kuşkusuz "Allah dileyseydi sizleri bir tek ümmet yapardı; fakat size verdiği (yol ve şeraitlerde) sizi denemek için (böyle yaptı). Öyleyse iyi işlerde birbirinizle yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Artık size, üzerinde ayrılığa düştüğünüz şeylerin (gerçek tarafını) o, haber verecektir" (Mâide 5/48) diye söyleyen başka bir ayette ifade edilen imaları daha iyi anlaması için bir kimseye fırsat verir.

Bu ayetlerde, sorulan soruya bir cevap olan, bir kimseye bunların ötesine geçmesine, keskin hatları temizlemesine veya yukarıda zikredilen bazı başka ayetlerin ayırımına izin verecek açıklamalar bulunamaz mı? Müslümanların ve Hıristiyanların bugün, dünyanın birçok ülkesinde bildiği durumlara (şartlara) göre yenilenmiş bir yorum tavsiye edilemez mi?

2. HIRİSTİYANLIK VE DİNİ ÇOĞULCULUK

Hıristiyanlar açısından İsa Mesih'in örneğinde ve öğretisinde ötekilere saygılı olmak için ve dünyevî şehrin yönetici zümresine gerçek bir özerklik sağlamak için (bu şehrin ortak menfaati için bir şeyler yapmak durumunda olduklarında) yol gösterici

prensipler bulmak oldukça kolaydır. Vergilerin ödemesiyle ilgili olarak biz İsa'nın kendisine tuzak kuranlara şöyle cevap verdiğini biliyoruz: “*Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya verin*” (Matta 22:15-22; Markos 12:13-17; Luka 20:20-26).

Pavlus Romalılara mektubunda şöyle söyler: “Herkes baştaki yönetime bağlı olsun çünkü Tanrı'dan olmayan yönetim yoktur. Var olanlar Tanrı tarafından kurulmuştur... İtaat etmelisin... Vicdan nedeniyle (yönetime bağlı olmak gerekir) herkese hakkını verin; vergi hakkı olana vergi, gümrük hakkı olana gümrük, saygı hakkı olana saygı, onur hakkı olana onur verin.” (Romalılar 13:1-7).

Bu ve diğer birçok metinden, Hıristiyanlar daima bir kimsenin güçleri karıştırması gerektiği sonucunu çıkardılar. Bir kimse ne kendisini tanrı olarak ileri süren ve her türlü tapınmayı talep eden Sezar'ı kabul etmeli, ne Tanrı'nın Sezar'la karıştırıldığını kabul etmeli, ne de zamanın sonunda İsa Mesih'in bizim için vaat ettiği Tanrı'nın krallığını yeryüzünde gerçekleştirme iddiasında bulunan her türlü teokrasiyi kabul etmemelidir. Elbette bu krallık zaten sunulmuştur ve Hıristiyanlar, krallığın, kendilerini İsa Mesih'le ve Tanrı'nın lütfünü araştıran bütün iyi iradeli insanlarla birleşmiş olarak bildikleri (azizler meclisi olan) kilisede çekirdek ve öz olarak mevcut olduğuna inanırlar. Onlar orada biricik arzusu herkesin Tanrı'ya geri dönmesi ve verilen çeşitli istidatlar içinde ana şükretmesi ve onu yüceltmesi olan kutsal ruhun faaliyetini görürler.

3. KİTÂB-I MUKADDES, KUR'ÂN VE DİNİ ÇOĞULCULUK

Müslümanlara ve Hıristiyanlara dinî çoğulculuk için bazı nispi formlar plânlamak için izin veren ve sahih metinlerin ötesinde onların, insan ile Tanrı arasındaki ilişkiler hakkındaki ortak görüşü bir monoteist ve ferdiyetçi bir yaklaşım ilâve edebilir gözükmektedir.

Gerçekte Müslümanlar ve Hıristiyanlar insanın Tanrı tarafından yaratıldığını, ruhunu ve aynı zamanda birçok zekâ ödülünü (irade ve özgürlük) Tanrı'dan aldığını kabul ve ilân eder. Hem Kitâb-ı Mukaddes hem de Kur'an'da bütün insan varlığının bu temel değerini destekleyecek metinler çöktür.

İnsan, Müslümanlar tarafından ötekiler arasında şahit olmak için yeryüzünde Allah'ın halifesi olarak tanınsa da, Hıristiyanlar tarafından İsa Mesih'in zatında erkek ve kız kardeşlerini sevmek ve hizmet etmek zorunda olan, evlâtlığa kabul edilmiş oğul olarak ilân edilse de Tanrı'nın önermeleriyle özgürce ifade edilmesi ve olabildiğince makul bir şekilde içselleştirilmesi daima bir problem olmuştur.

Kur'an sık sık insanlara “Öyleyse dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin” (Kehf 18/29) diye hitap etmektedir. Peygamber'e şöyle hatırlatılır: “Eğer Rabbin dileyeydi yeryüzündekilerin hepsi elbette iman ederlerdi. O halde sen, inanmaları için insanları zorlayacak mısın?” (Yûnus 10/99-100).

Bu önemli ayetler şu gerçeğe işaret eder: İnsan seçimlerinde özgürdür, (peygamberlerin görevi insan özgürlüğünün gizemiyle karşılaşınca) ve son tahlilde her şey Tanrı'nın hür iradesinin büyük gizemine havale edilmektedir.

Hıristiyanlar için İsa Mesih'in meseller yoluyla hatırlattığı problem aynıdır ki kişi iyi tohum ve delice otunun birlikte büyümesi için izin vermelidir. Krallığın ürünü, müteakip mevsimlerin yanı sıra farklı toprak tiplerine ve sulama türüne bağlıdır. Böylece hiç kimse “şöyle olsaydı veya böyle olsaydı” demeye güç yetiremez. Bu İsa'nın elçilerine “*Baba'nın kendi yetkisiyle belirlemiş olduğu zamanları ve tarihleri bilmenize gerek yok.*” (Resullerin İşleri 1-7) diye söylemesinin nedenidir. İsa Mesih için, insanların

zamanı aynı zamanda Tanrı'nın sabretme zamanıdır. Petrus ilk vaazlarında "Öyle ki Rab size yenilenme fırsatları versin." (Resullerin İşleri 3/20) diyerek bu hususu dile getirir.

Çeşitli manevî toplumlar ve uyumlu bir dinî çoğulculuk için ortak saygının temel dayanağı olan refah, bekleme ve ümit zamanı, zamanlar ve mevsimleri dikkate alan ve böylece yavaş yavaş Tanrı'nın krallığının gelişini ve onun yasasına bağlılığı hazırlayan Tanrı'nın aynı sabrına dayandırılmaz mı?

Onun inayeti iyileri ve günahları dikkate alır ve iyilikleri, dinleri fark etmeksizin tüm insanlara ulaşır. Çünkü o, onların hepsinin onun iradesine döneceğini ve bir gün onun krallığını tanıyacağını ümit eder. İnanmayanların sevilmesinin ve beklenilmesinin sebebi budur. Dahası İsa Mesih Hıristiyanlara şöyle söyler: "Aynı şekilde gökte, tevbe eden tekbir günahkâr için, tövbeyi gereksinmeyen 99 kişi için duyulandan daha büyük sevinç duyulacaktır." (Luka 15:1-7).

Müslümanlar ve Hıristiyanlar bu yüzden bir araya toplanabilir ve Tanrı'nın sabrını, kültürlerin, ülkelerin ve zamanın unsurlarının çeşitliliğine göre organize edilecek ve itibar edilecek dinî çoğulculuğun esası olarak dikkate alabilirler. Onlar aynı zamanda nasıl (sabırlı) olunacağı bilmeyecekler mi?

Kur'an muhatabına şöyle söyler: "Sen sana vahyolunana uy ve Allah hükmedinceye kadar sabret. O hâkimlerin en hayırlısıdır." (Hûd 10/109) ve ona tekrar şöyle hitap eder: "Sabret! Senin sabrın da ancak Allah'ın yardımı ile... " (Nahl 16/127)

Hıristiyanlara gelince, yeni Ahit Hıristiyanlardan tekrar tekrar tüm insanlara karşı merhametli olmalarını ister.

"Tanrı'nın bana bağışladığı lütüfla hepinize söylüyorum. Kimse kendisine gereğinden çok değer vermesin. Herkes tanrının kendisine verdiği iman ölçüsüne göre düşüncelerinde saygılı olsun." (Romalılar 12:3).

"Rabbin gelişini bekleyin. O, karanlığın gizlediklerini aydınlığa çıkaracak, yüreklerdeki amaçları açığa vuracaktır. O zaman herkes Tanrı'dan payına düşen övgüyü alacaktır." (I. Korintoslular 4:5).

SONUÇ

Böylece Kitâb-ı Mukaddes'in ve Kur'an'ın insanlığın şehrinde dinî çoğulculuğu temin etme hususunda söyleyecek çok az şeyinin olduğu açıkça görülmektedir. Kuşkulananabileceğimiz üzere Yahudiler için Eski Ahit, Müslümanlar için Kur'an ve Hıristiyanlar için Yeni Ahit, Tanrı'nın ve insanlığın gizeminin bazı yönlerini ve tarih ve kozmosun nihaî anlamını açıklamayı amaçlayan bütün dinî mesajların üzerinde bir konuma sahiptir.

Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'an ötekilere şu noktada ilgi gösterir. Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'an, bir Yahudi, bir Müslüman veya Hıristiyan'a diğer dinler hakkında okumayı teklif edebilir. Çünkü Yahudiler, Müslümanlar ve Hıristiyanlar gerçekten, kendilerince tek, eşsiz monoteizmin evrensel formunu oluşturmayı amaçlar. Eski Ahit, Kur'an ve Yeni Ahit'in onların ele alınışı ve aktarılmasına yönelik tarihsel bağlamı tasvir etmede başarısız olmamasının ve "ötekilerle olan ilişki"nin farklı boyutlarını keşfetmenin faydalı gözükmesinin sebebi budur. Böylece biz ötekilerin nasıl isimlendirildiğini, kurtuluşlarının nasıl tasavvur edildiği ve birbirlerinin tutumlarının başkalarına yönelik teolojik bir bakış olarak nasıl ifade edilmek durumunda olduğunu görebiliriz.

Ötekilerle olan sosyo-hukuksal ilişkilerin düzenlenmesi ile ilgili olarak Yeni Ahit'in, Hıristiyanlara aynı sosyo-hukuksal düzenle ilgili olarak yaratıcılık için daha fazla özgürlük imkânı tanıyor olarak gözükmekle birlikte Eski Ahit ve Kur'ân arasında durumlar ve cevaplarda belirli bir paralellik olduğunu gözlemledik. Kur'ân'ın ve Yeni Ahit'in belirli temel ayetleri üzerinde daha derin bir tefekkür ve daha manevî düşünmek yeni bakış açılarına kapı açacaktır.

Eski Ahit ve Kur'ân tarafından sunulan katî cevaplar yeniden yorumlanmak ve onların iletildikleri tarihsel kontekste ilgili olarak mukayese edilmek zorunda olacaktır. Öte yandan bu temel ayetler güvenilir ve sosyal ve siyasal eşitlik veya hiyerarşik dinî çoğulculuğu garanti edecek bir tarzda, dinî gruplar arasında organize edilecek yeni ilişkilerin modern bir değerlendirilmesi için genel prensipler temin edebilir. Bu tüm insanların huzurunda, bazen de Tanrı'nın huzurunda yapılan insan haklarına saygıyı bütün vatandaşlarına garanti etmek zorunda olan modern bir devletin yapısı altında olacaktır.

Bütün dinlerin inananları özellikle de Yahudiler, Müslümanlar ve Hıristiyanlar bu yenilenmiş yapı altında Kur'ân'ın yapmaya davet ettiği üzere (Mâide 5/48) iyi işlerde birbiriyle yarışabilirler ve Yuhanna tarafından yeniden dile getirilen İsa'nın mesajının çağrısına göre birbirlerini sevebilirler: *"Sözle ve dille değil, eylemle ve içtenlikle sevelim... Çünkü sevgi Tanrı'dandır. Seven herkes Tanrı'dan doğmuştur ve Tanrı'yı tanır."* (I. Yuhanna 3:18 ; 4:7).